

ΧΡΟΝΙΕΣ ΠΟΥ ΣΗΜΑΔΕΨΑΝ ΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1974

Μεταπολίτευση

Αντώνης Κλάφης

Περιεχόμενα

Πίνακας βραχυγραφιών.....	9
Εισαγωγή	11

Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑΡΠΕΕΙ

Η χούντα του Ιωαννίδη.....	17
Επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων....	39
Ρήξη Αθήνας-Λευκωσίας.....	62
Πραξικόπημα στην Κύπρο.....	85
Ατίλας Ι.....	106

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΑΠΟΚΑΘΙΣΤΑΤΑΙ

Κυβέρνηση εθνική ενότητας.....	129
Ατίλας ΙΙ.....	154
Μέτρα εκδημοκρατισμού	183
Εκλογές.....	204
Δημοψήφισμα.....	224
Η ολοκλήρωση της μεταπολίτευσης	241

Επίλογος	267
Βιβλιογραφία	275
Ευρετήριο ονομάτων	285

Η ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑΡΡΕΙ

Η χούντα του Ιωαννίδη

Αν έπαιρναν τοις μετρητοίς τα όσα διάβαζαν, την Πρωτοχρονιά του 1974 οι αναγνώστες των ελληνικών εφημερίδων θα έπρεπε να ατένιζαν με αισιοδοξία την πορεία της Ελλάδας στο νέο έτος, το οποίο μόλις είχε ξεκινήσει. Σχετικές διαβεβαιώσεις έδιναν στα πρωτοχρονιάτικα διαγγέλματά τους τόσο ο πρόεδρος της Δημοκρατίας στρατηγός Φαίδων Γκιζίκης όσο και ο πρωθυπουργός Αδαμάντιος Ανδρουτσόπουλος. Και οι δύο αναγνώριζαν βέβαια πως ο διεθνής ορίζοντας ήταν σκοτεινός και ότι η κρίση που μάστιζε την παγκόσμια οικονομία είχε επηρεάσει αρνητικά την Ελλάδα. Σημείωναν όμως ότι η χώρα ήταν κατάλληλα προετοιμασμένη ώστε να αντιμετωπίσει αυτές τις προκλήσεις. Η εσωτερική σταθερότητα και η κοινωνική γαλήνη ήταν εξασφαλισμένες. Άλλωστε, υπογράμμιζαν ότι είχαν ήδη δρομολογηθεί οι διαδικασίες για την κατάρτιση νέου συντάγματος, το οποίο θα έθετε τις βάσεις για μια «πραγματικά δημοκρατική» και «απρόσκοπτη» λειτουργία της πο-

λιτικής ζωής του τόπου.¹ Ωστόσο, η πραγματικότητα ήταν εντελώς διαφορετική. Οι αναγνώστες γνώριζαν πολύ καλά ότι τα δημοσιεύματα των εφημερίδων δεν έκαναν τίποτα περισσότερο από το να αναπαράγουν τη χουντική προπαγάνδα. Και ήξεραν επίσης ότι οι Γκιζίκης και Ανδρουτσόπουλος δεν διέθεταν αληθινή εξουσία. Αυτή βρισκόταν στα χέρια του διοικητή της Ελληνικής Στρατιωτικής Αστυνομίας (ΕΣΑ) ταξιαρχου Δημήτριου Ιωαννίδη.

Η δικτατορία που είχε επιβληθεί την 21η Απριλίου 1967 σε λίγο θα συμπλήρωνε επτά χρόνια. Όμως ήταν πλέον ορατά τα σημάδια της αμφισβήτησης. Καθ' όλη τη διάρκεια του 1973 το χουντικό καθεστώς είχε δεχθεί ισχυρούς κλυδωνισμούς. Τον Φεβρουάριο, η κατάληψη της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών όχι μόνο αποτύπωσε την ενίσχυση του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος,² αλλά επιπλέον

1 *Το Βήμα*, 1 Ιανουαρίου 1974· *Μακεδονία*, 1 Ιανουαρίου 1974.

2 Ολύμπιος Δαφέρμος, *Φοιτητές και δικτατορία: Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα, 1972-1973*, Γαβριηλίδης, Αθήνα 2009· Άλκης Ρήγος, «Φοιτητικό κίνημα και δικτατορία», στο Γιάννα Αθανασάτου, Άλκης Ρήγος & Σεραφεΐμ Σεφεριάδης (επιμ.), *Η δικτατορία, 1967-1974*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σσ. 224-251.

υπήρξε σαφής ένδειξη για τη γενικότερη κοινωνική αποδοκιμασία της χούντας. Τον Μάιο εκδηλώθηκε το Κίνημα του Πολεμικού Ναυτικού, το οποίο, αν και απέτυχε, κατέδειξε ότι η αντίδραση απέναντι στη συνέχιση της δικτατορίας εξαπλωνόταν και στις τάξεις των ενόπλων δυνάμεων.³

Το Κίνημα του Ναυτικού υπήρξε η αφορμή για την ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας και την ανάληψη της θέσης του προέδρου της Δημοκρατίας από τον επικεφαλής των πραξικοπηματιών του 1967 Γεώργιο Παπαδόπουλο. Υπό τη νέα του πολιτειακή ιδιότητα, ο Παπαδόπουλος επιχείρησε να θέσει σε εφαρμογή ένα σχέδιο «πολιτικοποίησης» και «φιλελευθεροποίησης» της δικτατορίας. Ο πραγματικός στόχος ήταν η εγκαθίδρυση ενός καθεστώτος ψευδεπίγραφης δημοκρατίας, στο οποίο οι στρατιωτικοί θα διατηρούσαν καθοριστικό εποπτικό και ρυθμιστικό ρόλο. Τα προβλήματα για τον Παπαδόπουλο διογκώνονταν εξαιτίας της επιδείνωσης της οικονομικής κατάστασης

3 Νίκος Παπαδημητρίου, *Το Κίνημα του Π. Ναυτικού, Μάιος 1973*, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1985· Ιωάννης Π. Σταθόπουλος, *Το Κίνημα του Ναυτικού, Μάιος 1973: Προσωπική μαρτυρία*, Παπαζήσης, Αθήνα 2003.

στη χώρα, εξέλιξη που, εκτός των άλλων, διέλυσε τον μύθο περί ανάπτυξης και ευημερίας, τον οποίο σκοπίμως καλλιεργούσαν οι δικτάτορες. Η μεσολάβηση, τον Οκτώβριο του 1973, της πετρελαϊκής κρίσης δυσχέρανε περαιτέρω τη θέση της ελληνικής οικονομίας, εκτοξεύοντας στα ύψη τον πληθωρισμό και επιβαρύνοντας δραματικά το ισοζύγιο πληρωμών. Κορυφαία λαϊκή αντίδραση απέναντι στη χούντα υπήρξε η εξέγερση των φοιτητών στο Πολυτεχνείο, η οποία κατεστάλη με τρόπο αιματηρό τα ξημερώματα της 17ης Νοεμβρίου 1973.

Για τον ίδιο τον Παπαδόπουλο, πιο επικίνδυνη –και τελικά μοιραία– αποδείχθηκε η διαμόρφωση κλίματος δυσaráσκειας στις τάξεις του Στρατού Ήπρας, στελέχη του οποίου είχαν από την πρώτη στιγμή αποτελέσει τον σκληρό πυρήνα της δικτατορίας. Ολοένα και περισσότεροι αξιωματικοί, ιδίως οι μικρότεροι σε ηλικία και βαθμό, εμφανίζονταν απογοητευμένοι από αρκετές από τις επιλογές των ηγετών της 21ης Απριλίου. Πολλοί ενοχλούνταν από το γεγονός ότι το καθεστώς είχε σταδιακά αποκτήσει έντονα προσωποπαγή χαρακτήρα, με τον Παπαδόπουλο να συγκεντρώνει υπερβολικές εξουσίες. Στον Παπαδόπου-

λο χρέωναν, επίσης, ότι δεν διακρινόταν πλέον από «επαναστατική ορμή», αλλά ότι αντίθετα επιδείκνυε ασυγχώρητη χαλαρότητα. Η διαπίστωση φαινομένων διαφθοράς, η αποκάλυψη σκανδάλων, αλλά και το πνεύμα ευνοιοκρατίας που είχε αναπτυχθεί στις τάξεις του καθεστώτος συμπλήρωναν την εικόνα. Σταδιακά, αρκετοί αξιωματικοί άρχισαν να συσπειρώνονται γύρω από τον Ιωαννίδη, αναζητώντας δραστηκότερες λύσεις.⁴ Το νέο πραξικόπημα που κυφορούνταν στους κόλπους των πραξικοπηματιών δεν θα αργούσε να εκδηλωθεί.

4 «National intelligence estimate», Ουάσιγκτον, 19 Ιουλίου 1973, Laurie Van Hook (επιμ.), *Foreign relations of the United States, 1969-1976*, τ. 30, United States Government Printing Office, Ουάσιγκτον 2007 [στο εξής: *FRUS*, τ. 30], έγγραφο αρ. 5· Χένρι Τάσκα προς Στέιτ Ντιπάρτμεντ, Αθήνα, 8 Φεβρουαρίου 1974, *FRUS*, τ. 30, έγγραφο αρ. 9· Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή (Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής) [στο εξής: ΑΚΚ], φάκ. 42Α, Σάββας Κωνσταντόπουλος προς Κωνσταντίνο Καραμανλή, Αθήνα, Δεκέμβριος 1973· Σόλων Γκίκας προς Κωνσταντίνο Καραμανλή, Αθήνα, 22 Απριλίου 1974, Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, τ. 7 [στο εξής: *ΚΚ*, τ. 7], Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής/Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1995, σσ. 338-340.

Τα ξημερώματα της 25ης Νοεμβρίου 1973 ο Ιωαννίδης προχώρησε στην ανατροπή του Παπαδόπουλου. Οι συνωμότες ενήργησαν ταχύτατα και με μεγάλη αποφασιστικότητα, καταλαμβάνοντας την εξουσία δίχως να συναντήσουν πραγματική αντίδραση. Ο Παπαδόπουλος, ο οποίος είχε αγνοήσει όλες τις προειδοποιήσεις που λάμβανε για τις προετοιμασίες του Ιωαννίδη, τέθηκε αμέσως σε κατ' οίκον περιορισμό. Η κυβέρνηση του Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη, στον οποίο ο Παπαδόπουλος είχε αναθέσει να υλοποιήσει το σχέδιο της «πολιτικοποίησης», καταργήθηκε χωρίς καν να προβάλει αντίσταση.⁵ Μία από τις πρώτες ενέργειες των νέων σφετεριστών της εξουσίας ήταν να διατάξουν την καταβίβαση των φωτογραφιών του Παπαδόπουλου που έως τότε βρίσκονταν υποχρεωτικά αναρτημένες σε όλες τις δημόσιες υπηρεσίες.⁶

Το ίδιο πρωί δόθηκε στη δημοσιότητα διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό, το οποίο ήταν ανυπόγραφο και αποδιδόταν συλλήβδην στις «ένοπλες δυνάμεις». Σε αυτό στηλιτευόταν η αποτυχία όσων είχαν κυβερ-

5 Σπυρίδων Β. Μαρκεζίνης, *Αναμνήσεις*, τ. 7, Σπ. Β. Μαρκεζίνης, Αθήνα 1979, σσ. 471-491.

6 *Μακεδονία*, 27 Νοεμβρίου 1973.

νήσει τη χώρα μετά την 21η Απριλίου να υλοποιήσουν τη βασικότερή τους υπόσχεση: τη δημιουργία «των κατάλληλων προϋποθέσεων» για την επάνοδο σε έναν κοινοβουλευτισμό «επί υγιούς βάσεως». Με το δεύτερο, ύστερα από εκείνο του 1967, πραξικόπημα, οι ένοπλες δυνάμεις δήλωναν ότι αναλάμβαναν να «βγάλουν τη χώρα από το αδιέξοδο» και να «εκκαθαρίσουν την κατάσταση». Επιπλέον, κατήγγειλαν την «εκλογική σκηνοθεσία» που είχε δρομολογήσει ο Παπαδόπουλος μέσω του σχεδίου της «πολιτικοποίησης». ⁷ Ωστόσο, το διάγγελμα δεν μπορούσε να κρύψει την πραγματική πρόθεση του Ιωαννίδη: την επιθυμία του να επιβάλει τη δική του εκδοχή ενός αυταρχικού καθεστώτος.

Σε αντίθεση με τον Παπαδόπουλο, ο Ιωαννίδης δεν ανέλαβε κάποιο πολιτικό αξίωμα. Απέφυγε ακόμα και να εμφανίζεται δημόσια. Προτίμησε να κινείται νήματα από το παρασκόνιο. ⁸ Το όνομά του ήταν γνωστό και η εξουσία του πανθομολογούμενη, αλλά ο ίδιος παρέμενε αφανής. Αυτή η επιλογή τού χάρισε

⁷ Στο ίδιο.

⁸ Χένρι Τάσκα προς Στέιτ Ντιπάρτμεντ, Αθήνα, 26 Νοεμβρίου 1973, *FRUS*, τ. 30, έγγραφο αρ. 8.

το προσωνύμιο του «αόρατου δικτάτορα». Σχηματίστηκε κυβέρνηση ανδρικήλων με πρωθυπουργό τον Αδαμάντιο Ανδρουτσόπουλο. Για τη θέση του προέδρου της Δημοκρατίας επελέγη ο αντιστράτηγος Φαίδων Γκιζίκης, ο οποίος αμέσως προήχθη σε στρατηγό. Από σημειολογική άποψη ήταν ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο νέος αρχηγός του κράτους δεν αποστρατεύτηκε αλλά παρέμεινε εν ενεργεία αξιωματικός, ο οποίος ασκούσε ένστολος τα πολιτειακά του καθήκοντα. Η στρατοκρατία ενισχύθηκε, ακόμα και στο επίπεδο της δημόσιας εικόνας της νέας χούντας.

Εκτεταμένες εκκαθαρίσεις έγιναν στις ένοπλες δυνάμεις, ιδίως στα ανώτερα και ανώτατα κλιμάκια. Στόχος ήταν αφενός η απομάκρυνση αξιωματικών που θεωρούνταν φίλα προσκείμενοι στο καθεστώς του Παπαδόπουλου, αφετέρου η προώθηση άλλων που ήταν πιστοί στον Ιωαννίδη. Κορυφαίο παράδειγμα υπήρξε η αντικατάσταση των τριών από τους τέσσερις αρχηγούς των επιτελείων. Αρχηγός Ενόπλων Δυνάμεων διορίστηκε ο στρατηγός Γρηγόριος Μπονάνος, του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ) ο αντιστράτηγος Ανδρέας Γαλατσάνος και του Γενικού Επιτελείου Αεροπορίας (ΓΕΑ) ο αντιπύραρχος Αλέξαν-

δρος Παπανικολάου.⁹ Μόνο ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού (ΓΕΝ), ο αντιναύαρχος Πέτρος Αραπάκης, παρέμεινε στη θέση του.

Αντίστοιχες εκκαθαρίσεις έγιναν και στα επιτελικά κλιμάκια της δημόσιας διοίκησης, όπως στις θέσεις γενικών γραμματέων των διάφορων υπουργείων. Ξεχωριστή έμφαση δόθηκε σε υπηρεσίες νευραλγικού χαρακτήρα, όπως για παράδειγμα το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας και Τηλεόρασης.¹⁰ Η νέα χούντα εμφανίστηκε από την πρώτη στιγμή αποφασισμένη να ελέγξει όλους τους μηχανισμούς της εξουσίας. Από τον κανόνα δεν ξέφυγε η Εκκλησία. Το καθεστώς Ιωαννίδη επιθυμούσε την αντικατάσταση του αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος Ιερώνυμου, ο οποίος είχε ανέλθει με τρόπο αντικανονικό στον αρχιεπισκοπικό θρόνο τον Μάιο του 1967 ως ο εκλεκτός των απριλιανών πραξικοπηματιών. Τον Δεκέμβριο του 1973 ο Ιερώνυμος εξωθήθηκε σε παραίτηση. Στη θέση του, τον Ιανουάριο του 1974, εξελέγη αρχιεπί-

9 *Ελεύθερος Κόσμος*, 28 & 29 Νοεμβρίου 1973' *Το Βήμα*, 28 & 29 Νοεμβρίου 1973' *Τα Νέα*, 28 & 29 Νοεμβρίου 1973' *Μακεδονία*, 28 & 29 Νοεμβρίου 1973.

10 *Μακεδονία*, 28 Νοεμβρίου 1973.

σκοπος ο έως τότε μητροπολίτης Ιωαννίνων Σεραφείμ. Η επιλογή δεν ήταν συγκυριακή. Ο Σεραφείμ στις 25 Νοεμβρίου 1973, παρακάμπτοντας τον Ιερώνυμο και παραβιάζοντας κάθε έννοια εκκλησιαστικής τάξεως, είχε ορκίσει πρόεδρο της Δημοκρατίας τον Γκιζίκη και πρωθυπουργό τον Ανδρουτσόπουλο.¹¹

Οι επιδιώξεις της νέας χούντας έγιναν ακόμα σαφέστερες μέσα από τις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης Ανδρουτσόπουλου, τις οποίες ανακοίνωσε ο ίδιος στις 28 Νοεμβρίου. Ο Ανδρουτσόπουλος έκανε γενικόλογες και αόριστες αναφορές περί διεξαγωγής, σε απροσδιόριστο χρονικό διάστημα, βουλευτικών εκλογών. Ωστόσο, δεν ανέλαβε καμία πρακτική δέσμευση για την επάνοδο στη δημοκρατική ομαλότητα. Ακόμα και η υπόσχεση για την εκπόνηση νέου συντάγματος, σε αντικατάσταση εκείνου που είχε θέσει σε εφαρμογή το καλοκαίρι του 1973 ο Παπαδόπουλος, μόνο σχετική αξία είχε. Χρονοδιάγραμ-

11 Ιωάννης Μ. Κονιδάρης, «Επιπτώσεις των επεμβάσεων της δικτατορίας στην Εκκλησία», στο Σπύρος Βλαχόπουλος, Δημήτρης Καιρίδης & Αντώνης Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών: Ανατομία μιας επαπειτίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σσ. 73-75.

μα υλοποίησης δεν υπήρχε, ενώ από πουθενά δεν προέκυπε ότι ο καινούργιος καταστατικός χάρτης της χώρας θα πληρούσε έστω τις στοιχειώδεις δημοκρατικές προϋποθέσεις. Αντίθετα, το όλο πνεύμα των ανακοινώσεων του Ανδρουτσόπουλου δημιουργούσε την ακριβώς αντίθετη εντύπωση. Η 25η Νοεμβρίου 1973, εξηγούσε ο Ανδρουτσόπουλος, είχε έρθει ως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι οι ένοπλες δυνάμεις διαπίστωσαν παρέκκλιση από τους σκοπούς της 21ης Απριλίου 1967. Η «επανάσταση» της 21ης Απριλίου συνεχιζόταν, διαβεβαίωνε ο Μπονάνος στην ομιλία με την οποία εγκαινίασε τη θητεία του ως αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων, αλλά και στην ημερήσια διαταγή που απύθυνε προς τους αξιωματικούς και τους οπλίτες με την ευκαιρία της ανάληψης των νέων του καθηκόντων.¹²

Σε επίπεδο διακρήξεων, το καθεστώς του Ιωαννίδη ήθελε να εμφανίζεται ως η γνήσια εκδοχή της 21ης Απριλίου. Από την άλλη, τήρησε αποστάσεις από πρόσωπα της χούντας του Παπαδόπουλου, τα

12 *Ελεύθερος Κόσμος*, 29 & 30 Νοεμβρίου 1973· *Το Βήμα*, 29 & 30 Νοεμβρίου 1973· *Τα Νέα*, 29 & 30 Νοεμβρίου 1973· *Μακεδονία*, 29 & 30 Νοεμβρίου 1973.

οποία είχαν επιδείξει σκανδαλώδη συμπεριφορά. Με αυτόν τον τρόπο, επιδίωκε να επιβληθεί στη συνείδηση της ελληνικής κοινωνίας ως δύναμη που αποσκοπούσε στην «ηθική κάθαρση». Αν ορισμένα από τα στελέχη της 21ης Απριλίου είχαν παρεκτραπεί από την ενδεδειγμένη πορεία, οι ιθύνοντες της 25ης Νοεμβρίου διατείνονταν ότι είχαν έρθει ως τιμωροί και εξυγιαντές. Ίσως η πιο emblematicή ενέργεια προς αυτή την κατεύθυνση υπήρξε η άσκηση δίωξης, τον Απρίλιο του 1974, εναντίον του άλλοτε υφυπουργού των κυβερνήσεων Παπαδόπουλου αντισυνταγματάρχου ε.α. Μιχαήλ Μπαλόπουλου, με την κατηγορία της παράβασης του νόμου περί ευθύνης υπουργών για υπόθεση παράνομης εισαγωγής και εμπορίας κρεάτων.¹³ Ο Μπαλόπουλος, ο οποίος ήταν μέλος του στενού κύκλου των πραξικοπηματιών του 1967, προφυλακίστηκε και οδηγήθηκε σε δίκη ενώπιον του Έκτακτου Στρατοδικείου Αθηνών. Τον Ιούνιο του 1974 καταδικάστηκε και του επιβλήθηκε ποινή τετραετούς φυλάκισης.¹⁴

Ενέργειες όπως η καταδίκη του Μπαλόπουλου δεν

13 *Μακεδονία*, 28 Απριλίου 1974.

14 *Μακεδονία*, 28 Ιουνίου 1974.

άλλαζαν, βέβαια, την ουσία της κατάστασης που επικρατούσε στην Ελλάδα μετά την 25η Νοεμβρίου 1973. Η χούντα δεν είχε πέσει. Είχε απλώς αλλάξει μορφή. Παρέμενε ταυτόχρονα αντικομμουνιστική και αντιφιλελεύθερη, με μια ισχυρή δόση εθνικιστικού παροξυσμού. Μάλιστα, πολύ γρήγορα έγινε σαφές ότι η αλλαγή είχε γίνει προς το χειρότερο. Η δικτατορία του Ιωαννίδη θα ήταν σκοτεινότερη περίοδος σε σύγκριση ακόμα και με εκείνη του Παπαδόπουλου. Τα καταπιεστικά μέτρα και οι διώξεις των αντιφρονούντων εντάθηκαν. Η ΕΣΑ, απολύτως ελεγχόμενη από τον Ιωαννίδη, λειτουργούσε ως πραιτοριανή φρουρά του νέου καθεστώτος. Οι συλλήψεις και οι βασανισμοί συνεχίστηκαν με αμείωτο ρυθμό. Το διαβόητο Ειδικό Ανακριτικό Τμήμα της ΕΣΑ (ΕΑΤ/ΕΣΑ) ανέλαβε πρωταγωνιστικό ρόλο. Τον Φεβρουάριο του 1974 επανειληπύργησε ως τόπος εκτοπισμού πολιτικών κρατούμενων το στρατόπεδο της Γυάρου.

Λογοκρισία δεν επιβλήθηκε επίσημα. Ωστόσο, ο έλεγχος του καθεστώτος προς τον τύπο έγινε πολύ ασφυκτικότερος. Στην πραγματικότητα, μέσω ευθειών και έμμεσων απειλών, καθιερώθηκε μια κατάσταση αυτολογοκρισίας σε όλα τα έντυπα. Χαρακτηριστική

των διαθέσεων της νέας χούντας προς τον τύπο υπήρξε η περίπτωση της εφημερίδας *Η Βραδυνή*, η έκδοση της οποίας απαγορεύτηκε ξαφνικά την 1η Δεκεμβρίου 1973 χωρίς να τηρηθούν έστω τα στοιχειώδη νομικά προσχήματα. Ο πραγματικός λόγος της αυθαίρετης απόφασης ήταν το γεγονός ότι η εφημερίδα υποστήριζε την ανάγκη αποκατάστασης της δημοκρατικής ομαλότητας, προκρίνοντας μάλιστα ως καλύτερη λύση την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ο οποίος από τα τέλη του 1963 βρισκόταν αυτοεξόριστος στο Παρίσι.¹⁵ Το μήνυμα που δινόταν ήταν σαφές: η χούντα του Ιωαννίδη δεν θα ανεχόταν την παραμικρή αμφισβήτηση της απόλυτης εξουσίας της.

Ένα από τα πιεστικότερα προβλήματα που κλήθηκε να αντιμετωπίσει το καθεστώς Ιωαννίδη ήταν η οικονομική κρίση που μάστιζε την Ελλάδα. Απολύτως

15 ΑΚΚ, φάκ. 43Α, Κωνσταντίνος Παπακωνσταντίνου προς Κωνσταντίνο Καραμανλή, Αθήνα, 19 Ιανουαρίου 1974' Γιάννης Βαρβιτσιώτης, *Όπως τα έζησα, 1961-1981*, Λιβάνης, Αθήνα 2012, σ. 244. Εκ των υστέρων αναλυτική διήγηση των γεγονότων από τον εκδότη της *Βραδυνής* Τζώρτζη Αθνασιάδη: *Η Βραδυνή*, 2 Δεκεμβρίου 1975.

ενδεικτικό τού πόσο μεγάλη σημασία αποδιδόταν στη βελτίωση των οικονομικών της χώρας ήταν το γεγονός ότι, παράλληλα με την πρωθυπουργία, ο Ανδρουτσόπουλος ανέλαβε τα χαρτοφυλάκια του υπουργού Συντονισμού και Προγραμματισμού και του υπουργού Οικονομικών. Πρωταρχική μέριμνα της κυβέρνησης Ανδρουτσόπουλου υπήρξε η προσπάθεια να εμφανιστεί ότι εφαρμόζε μια οικονομική πολιτική ριζικά διαφορετική από εκείνη των προκατόχων της. Έτσι, προχώρησε στην ανατροπή πολλών από τα μέτρα που είχαν ληφθεί από την κυβέρνηση Μαρκεζίνη. Έμφαση δόθηκε στην προσπάθεια συγκράτησης της ανεξέλεγκτης ανόδου των τιμών, στην εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών και γενικά στη βελτίωση του ψυχολογικού κλίματος στην κοινή γνώμη αναφορικά με την περαιτέρω πορεία της οικονομίας.¹⁶

Ο φιλοχουντικός τύπος επαινούσε τις πρωτοβου-

16 Αδαμάντιος Ι. Ανδρουτσόπουλος, *Η μαρτυρία ενός πρωθυπουργού*, Το Οικονομικόν, Αθήνα 1993, σ. 44. Ενδεικτικό της κατάστασης είναι το γεγονός ότι από την αρχή έως το τέλος του 1973, ο δείκτης τιμών καταναλωτή αυξήθηκε κατά 30,6%· βλ. Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, *Ιστορία της Τράπεζας της Ελλάδος, 1928-2008*, Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2014, σ. 272.

λίες του Ανδρουτσόπουλου, υπογραμμίζοντας ότι οι Έλληνες μπορούσαν να ατενίζουν το μέλλον με αισιοδοξία.¹⁷ Ωστόσο, τα μέτρα κάθε άλλο παρά απέδωσαν καρπούς. Η αντιπληθωριστική προσέγγιση αποδείχθηκε καταστροφική, ιδίως αφότου στα τέλη Δεκεμβρίου του 1973 μεσολάβησε υπερδιπλασιασμός των παγκόσμιων τιμών πώλησης του πετρελαίου.¹⁸ Μέσα σε αυτό το περιβάλλον ο πληθωρισμός απογειώθηκε, η ανεργία αυξήθηκε, η παραγωγική διαδικασία δέχθηκε ισχυρό πλήγμα και η ανάπτυξη καθηλώθηκε. Η κυβέρνηση Ανδρουτσόπουλου αναγκάστηκε να προχωρήσει στη λήψη πρόσθετων μέτρων λιτότητας και δραστικού περιορισμού των δημόσιων δαπανών. Παράλληλα, επιδόθηκε σε συστηματικές προσπάθειες εξωραϊσμού της δυσχερούς κατάστασης ή ακόμα και πλήρους διαστρέβλωσης της πραγματικότητας, προσπαθώντας να καθησυχάσει την κοινή γνώμη για τις διαστάσεις που λάμβανε η κρίση. Ο υφυπουργός Συντονισμού και Προγραμματισμού Τριαντάφυλλος Ελευθερίου καλούσε τον ελληνικό λαό να αισιοδοξεί. Η αρνητική οικονομική συγκυρία, δήλωνε με συγκα-

17 *Ελεύθερος Κόσμος*, 25 Δεκεμβρίου 1973.

18 *Στο ίδιο Μακεδονία*, 25 Δεκεμβρίου 1973.

ταβατικό τόνο, δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μια ευκαιρία ώστε να καταστεί κοινή συνείδηση η ανάγκη εκλογίκευσης των οικονομικών αιτημάτων και χαλιναγώγησης της υπερκαταναλωτικής συμπεριφοράς.¹⁹

Η χούντα του Ιωαννίδη προσπάθησε να βελτιώσει τη δημόσια εικόνα της διοργανώνοντας περιοδείες κυβερνητικών στελεχών ανά την επικράτεια. Στη διάρκεια τους συνήθως γίνονταν εξαγγελίες για την αναζωογόνηση της οικονομικής δραστηριότητας, για την κατασκευή έργων υποδομής και για τη γενικότερη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του πληθυσμού.²⁰ Τους πρώτους μήνες του 1974 πολυήμερες περιοδείες σε διάφορες περιοχές της χώρας πραγματοποίησε και ο Γκιζίκης. Η προπαγάνδα της δικτατορίας φρόντιζε να επιμένει ιδιαίτερα στην προβολή της «μαζικής, αυθόρμητης και ενθουσιώδους» υποδοχής που επιφύλασσόταν στον πρόεδρο της Δημοκρατίας από όπου και αν αυτός διερχόταν. Με αυτές τις «θερμές και πη-

19 *Ελεύθερος Κόσμος*, 24 Ιανουαρίου 1974.

20 Βλ., για παράδειγμα, Εθνικό Οπτικοακουστικό Αρχείο [στο εξής: ΕΟΑ], τεκμήριο D2436/θέμα T8562, τεκμήριο D2436/θέμα T8769, τεκμήριο D2451/θέμα T8844, τεκμήριο D3395/θέμα T14541.

γαίες» εκδηλώσεις, ο ελληνικός λαός φερόταν να διακηρύσσει την «απόλυτη εμπιστοσύνη του» στο καθεστώς και την «ανεπιφύλακτη υποστήριξή του» στην ολοκλήρωση των «αναγεννητικών προπαθειών» που είχαν ξεκινήσει στις 25 Νοεμβρίου 1973.²¹

Η πραγματικότητα, βέβαια, ήταν πολύ διαφορετική. Η λαϊκή δυσσέσκεια υπέβροκε και ολοένα διογκωνόταν.²² Ο ανελεύθερος και αυταρχικός χαρακτήρας του χουντικού καθεστώτος δεν άφηνε πολλά περιθώρια για την ανοιχτή εκδήλωσή της. Όμως η κόπωση από την παράταση της ανωμαλίας που συνιστούσε η δικτατορία, σε συνδυασμό με την οικονομική καχεξία που εξαπλωνόταν και διαρκώς διευρυνόταν, ελαχιστοποιούσε τα όρια ανοχής της ελληνικής κοινωνίας. Μέρα με τη μέρα η χούντα έχανε και τα τελευταία της ερείσματα στο εσωτερικό.²³ Σε πολιτικό επίπεδο τα πράγματα ήταν ακόμα χειρότερα για την

21 Βλ., για παράδειγμα, ΕΟΑ, τεκμήριο D2452/θέμα T8863, τεκμήριο D2461/θέμα T9314, τεκμήριο D3498/θέμα T9490, τεκμήριο D3396/θέμα T13723.

22 Βάσος Βασιλείου προς Κωνσταντίνο Καραμανλή, [Αθήνα], 28 Φεβρουαρίου 1974, ΚΚ, τ. 7, σσ. 334-336.

23 ΑΚΚ, φάκ. 43Α, Κωνσταντίνος Παπακωνσταντίνου προς Κωνσταντίνο Καραμανλή, Αθήνα, 19 Ιανουαρίου 1974.

κυβέρνηση Ανδρουτσόπουλου. Κανείς δεν τη λάμβανε σοβαρά υπόψη, καθώς ήταν σαφές ότι αποτελούσε άθυρμα στα χέρια του Ιωαννίδη.²⁴

Τάσεις αμφισβήτησης, αλλά και εσωτερικές έριδες, εκδηλώνονταν και στις τάξεις των αξιωματικών. Όσοι βρίσκονταν τοποθετημένοι σε μονάδες της παραμεθορίου δυσανασχετούσαν απέναντι στους συναδέλφους τους που υπηρετούσαν στην Αθήνα, όχι μόνο επειδή αυτοί ήταν ευνοημένοι από πλευράς γεωγραφικής τοποθέτησης, αλλά κυρίως διότι είχαν καλύτερη πρόσβαση στο κέντρο της πολιτικής εξουσίας. Ο φατριασμός και η ρουσφετολογία κυριαρχούσαν. Οι στρατηγοί εμφανίζονταν δυσαρεστημένοι από το γεγονός ότι είχαν για δεύτερη φορά μετά το 1967 υποσκελιστεί από αξιωματικούς κατώτερων βαθμίδων.²⁵ Ωστόσο, δεν είχαν ούτε τη βούληση ούτε τη δύναμη για να αντιδράσουν.

24 «Action memorandum from the Director of the Policy Planning Staff (Lord) to Secretary of State Kissinger», Ουάσιγκτον, 15 Φεβρουαρίου 1974, *FRUS*, τ. 30, έγγραφο αρ. 10.

25 Σωτήρης Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο: Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Καστανιώτης, Αθήνα 2008, σσ. 475-476.

Η αληθινή εξουσία εξακολουθούσε να βρίσκεται στα χέρια του Ιωαννίδη, ο οποίος λειτουργούσε ως ο ηγέτης σημαντικής μερίδας αξιωματικών μεσαίων και κατώτερων βαθμών. Ο Ιωαννίδης ήταν ο εκφραστής των πιο ακραίων τάσεων μέσα στις ένοπλες δυνάμεις. Συγκέντρωνε γύρω του τους πιο αδιάλλακτους οπαδούς της στρατοκρατίας. Από την άλλη, όσο περνούσε ο καιρός, τόσο περισσότερο αποξένωνε τους πιο μετριοπαθείς. Ο ίδιος δεν είχε πραγματικό ηγετικό χάρισμα. Ίσως αυτός ήταν ένας από τους βασικούς λόγους που επέλεξε να παραμείνει ενορχηστρωτής της χούντας από το παρασκήνιο. Η κυβέρνηση Ανδρουσόπουλου δεν διέθετε σαφές πολιτικό και οικονομικό πρόγραμμα. Στην πραγματικότητα, δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένα ιδιότυπο είδος φανερού διοικητικού βραχίονα του αόρατου δικτάτορα.²⁶

Τόσο ο Ιωαννίδης όσο και εκείνοι που βρίσκονταν

26 Χένρι Τάσκα προς Στέιτ Ντιπάρτμεντ, Αθήνα, 8 Φεβρουαρίου 1974, *FRUS*, τ. 30, έγγραφο αρ. 9' «Action memorandum from the Director of the Policy Planning Staff (Lord) to Secretary of State Kissinger», Ουάσιγκτον, 15 Φεβρουαρίου 1974, *FRUS*, τ. 30, έγγραφο αρ. 10' «Interagency intelligence memorandum», Ουάσιγκτον, 18 Απριλίου 1974, *FRUS*, τ. 30, έγγραφο αρ. 13.

υπό την επιρροή του έμοιαζαν σαγηνευμένοι από το γεγονός ότι στις 25 Νοεμβρίου 1973 είχαν ανατρέψει με τόση ευκολία τον Παπαδόπουλο. Παράλληλα, δεν εμφάνιζαν την παραμικρή διάθεση να εγκαταλείψουν την εξουσία μέσω της δρομολόγησης μιας πορείας που θα κατέληγε στην αποκατάσταση ενός συνταγματικού δημοκρατικού πολιτεύματος. Η ανατροπή του Παπαδόπουλου είχε λειτουργήσει συσπειρωτικά για την ομάδα των ιωαννιδικών αξιωματικών. Αποκεί και πέρα, η συγκολλητική ουσία εξέλιπε. Αντί της «πολιτικοποίησης» του χουντικού καθεστώτος, την οποία είχε επαγγελθεί ο Παπαδόπουλος, συνεχιζόταν η πολιτικοποίηση των ενόπλων δυνάμεων, υπό την έννοια της αδιάλειπτης επί επτά χρόνια διαχείρισης της πολιτικής εξουσίας.²⁷

Αυτός ο –από θεσμική άποψη ανώμαλος– πολιτικός ρόλος που διαδραμάτιζαν ανοιχτά από τον Απρίλιο του 1967 οι ένοπλες δυνάμεις υπέσκαπτε στην πραγματικότητα την ικανότητά τους να επιτελέσουν

27 Χένρι Τάσκα προς Στέιτ Ντιπάρτμεντ, Αθήνα, 8 Φεβρουαρίου 1974, *FRUS*, τ. 30, έγγραφο αρ. 9^ο Σωτήρης Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η δικτατορία των συνταγματαρχών και το Κυπριακό ζήτημα, 1967-1974*, Πατάκης, Αθήνα 2002, σ. 172.

τη φυσική αποστολή τους. Αντί να ασχολούνται με την προάσπιση της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, είχαν ολοένα και περισσότερο στραμμένο το ενδιαφέρον τους στο εσωτερικό. Από υπερασπιστές της ανεξαρτησίας απέναντι σε εξωτερικούς εχθρούς είχαν μετεξελιχθεί σε όργανα καταπίεσης και καταδυνάστευσης του ελληνικού λαού. Στους ψυχραιμους παρατηρητές ήταν φανερό ότι η επιχειρησιακή τους ικανότητα μειωνόταν σταθερά.²⁸ Και όλα αυτά σε μια περίοδο που οι ελληνοτουρκικές σχέσεις οξύνονταν σε βαθμό που ακόμα και μια πολεμική σύγκρουση δεν μπορούσε να αποκλειστεί.

28 Χένρι Τάσκα προς Στέιτ Ντιπάρτμεντ, Αθήνα, 8 Φεβρουαρίου 1974, *FRUS*, τ. 30, έγγραφο αρ. 9^ο Ριζάς, *Οι Ηνωμένες Πολιτείες*, σσ. 171-172.

Το 1974 σηματοδότησε το τέλος μιας ολόκληρης εποχής και την απαρχή μιας εντελώς νέας. Ο μεταβατικός χαρακτήρας αυτού του έτους αποτυπώθηκε με τον πιο γλαφυρό τρόπο στις αντιφάσεις του. Ήταν ταυτόχρονα annus horribilis και annus mirabilis. Ολέθριο, διότι το πρώτο μισό του σημαδεύτηκε από την πιο σκοτεινή εκδοχή του δικτατορικού καθεστώτος που προκάλεσε την ανεπανόρθωτη εθνική συμφορά στην Κύπρο, η οποία με τη σειρά της οδήγησε στην κατάρρευσή του. Καταπληκτικό, διότι πάνω στα ερείπια της χούντας ανοικοδομήθηκε με σχεδόν απίστευτη ταχύτητα και οπωσδήποτε με αξιοθαύμαστη αποτελεσματικότητα η πιο επιτυχημένη εκδοχή ομαλής δημοκρατικής ζωής στο ελληνικό κράτος. Διευθετήθηκε με τρόπο αδιαμφισβήτητο και κατά συνέπεια οριστικό το χρονίζον πολιτειακό ζήτημα. Επιπλέον, τέθηκαν ξανά οι βάσεις για την ενεργή συμμετοχή της Ελλάδας στο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Το 1974 υπήρξε καθοριστικό και στο επίπεδο διαμόρφωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Σχεδόν όλες οι αξιώσεις που εγείρει μέχρι σήμερα η Τουρκία έναντι της Ελλάδας έχουν τη ρίζα τους στο μεταίχμιο μεταξύ του 1973 και του 1974. Η τομή της χρονιάς αυτής αποτυπώθηκε εύγλωττα ακόμα και στην καθημερινή γλώσσα, στην οποία η διαίρεση «πριν από το 1974» και «μετά το 1974» έγινε σημείο αναφοράς, μέχρι τις μέρες μας.

ISBN:978-618-03-2573-7

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 82573

metaixmio.gr